

J. B. Kozák
Autonomie a heteronomie
(Přítomný stav etiky, Praha 1930, s. 216-220)

Ve všech svých úvahách jsme něco předpokládali. Mluvili jsme o jednání mravním a mravném, ale neřekli, co to je. Soudím, že by nebylo moudré, dělat příliš hloupé a stavět se, jako bychom vůbec nevěděli, co to je. Však my to všichni dost dobře víme! Hlava je dál než bývá srdce. A přece se té otázce, co je zkušebním kamenem, kritériem mravnosti, vyhnout nechci. Bude to též příspěvek k úvahám o autonomii a heteronomii. Každá doba, každý národ každá vrstva a každý jednotlivec mají svůj průměrný zvykový mrav, jenž se arci z pokročilejšího hlediska může jevit velmi nízký. Co rozhoduje o tzv. výši této mravnosti? Není to její rozumovost a logičnost. Všechny pokusy založit morálku čistě rozumově a demonstrovat ji more geometrico, jak chtěl Spinoza, všechny pokusy dokázat ji tak, aby i ten, kdo nechce, musil uznat, selhaly. Lidé neuznali, nebo uznali a nejednali podle toho. Ale zpravidla neuznali. Zkuste to, dokázat kapitalistovi, že socialistická morálka je lepší. Uvidíte, že proti každému argumentu něco namítnete. Budete se tahat do únavy a odejdete s dojmem, že jste otázky nevyčerpali ani tisícím dílem.

Tato nemožnost demonstrovat mravní systémy rozumově zahrnala mnohé lidi k nesprávným závěrům. Řekli si: ano, mravnost není vůbec věcí rozumu, nýbrž věcí *cit*. Z železného materiálu žádnou konstrukcí nesestrojíte vlněnou látku. Takové názory o citovosti (tj. výhradně citového rázu) mravních maxim nejsou správné jako všechno to budování jen na rozumu, nebo jen na citu nebo jen na vůli, jehož se filosofové od Boha napáchali. Ani rozum, ani cit, ani vůle nám nejsou nikde dány izolovaně, nýbrž vždy ve spojení s oběma druhými stránkami duševna, arci tak, že zhusta jedna stránka převládá. Proto nevystačíte v mravních otázkách ani s logikou, která je příliš chladná a intelektuální, ani s nějakým broděním se v citech atd. Jsou dobré a špatné city.

Avšak vlastní příčina, proč důkazy takové jsou odsouzeny k nezdarům, je předně v tom, že zkušenosti, na nichž budujeme své mravní názory a činy, jsou nesmírně složité. Nikdy jich nepřehlédnete a nikdy si jich nezapamatujete, již proto, že jste je prožili, aniž jste si je formulovali. Nejsou to dále jen zkušenosti celých milionů jiných lidí a celých desítek generací. Příslloví: „S poctivostí nejdál dojdeš“ budu věřit, i kdybych vedle sebe viděl člověka, který daleko došel vůbec bez poctivosti. Budu v tom vidět výjimku, již dlužno zákonitě a dobře vysvětlit, avšak nikoliv pravidlo. Právě tento *častý rozpor mezi zkušeností individuální a kolektivní je nejčastějším zdrojem sporů*. Jak mohl Bedřich Veliký nebo Moltke uznat, že válka vždy způsobí více běd než prospěchu a že ten prospěch je problematického rázu? Jakým požehnáním bylo pro rozkvět německého národa vítězství nad Francií s těmi miliardami, s tou slávou a chloubou, ukázal teprve konec světové války. A zde byl důkaz historie poměrně rychlý. Jinak správně se říká, že Boží mlýny pomalu melou.

Druhá příčina stálých nezdarů při „dokazování“ mravních zásad plyne z jejich *neuzavřenosti*. Je to lákavé, vytyčit nějaký *svrchovaný cíl*, nad nějž nic velkolepějšího pojato být nemůže a hodnotit nyní vše podle toho, jak k tomu cíli vede nebo nevede. Nehledě k intelektualismu takového počínání, jakým se zapsali v dějinách myšlení zejména angličtí utilitaristé. Bentham a John Stuart Mill – chyba je v tom, že se přezírá, že etická tvorba není nikdy ukončena. Udejte nějaký takový cíl: „štěstí všech“ nebo „láska všech navzájem“ – a ukáží vám znovu, že vlastní problém záleží v tom, co si představit tím štěstím *konkrétně*, u mne, u vás, nejen o svatbě, ale též v příbytku vdovy, jak milovat dělníka v továrně, cestujícího ve vlaku a báby na Ovocném trhu. Abstraktními hesly se dobře naznačuje směr, ale sama o sobě jsou „měď zvučící a zvonec znějící“, nic více.

A lidstvo stále podniká mravní výzkumy do neznámých končin. Většina vznešených ideálů: světový mír, občanská svoboda, sociální spravedlnost atd. žije na úvěr. Věříme v ně, někteří jednáme podle nich, ale důkaz konečný není proveden. Budou-li požehnáním ukáze *zkušenost*. Ale pak bude lidstvo zase vidět další perspektivy! Posledním slovem je odkaz ke zkušenosti. Je-li co dobré, pak se to koneckonců, přes všechny paradoxní a nepřehledné úchylinky, *musí osvědčit*, jakožto dobré. Musí to souhlasit s *vyšším, duchovnějším pojetím života* i osobnosti a *toto pojetí* se zase musí *osvědčit* jako něco *lepšího a žádoucnějšího*, nežli život méně duchovní! Ale bez *víry* to nejde.

Tápáme vpřed. Nikdy to tápání neviděli tak názorně jako dnes, kdy opuštěny jsou mnohé staré autority a svou bestialnost názorně dokázaly staré řády státní, dynastické, mezinárodní a sociální. Není celý komunismus takovým tápáním? Zatím se hledá, hledá; účty nejsou uzavřeny. *Materia instituta porro tractur*. A Rusko trpí, trpí. Tak to platí o celém světě.

Avšak což nemluvíme vlastně o otázce heteronomie? Ano, to vše souvisí. Kde je, myslíte, vlastní příčina toho, že lidstvo stále hledá lepší mravní cesty? Každý ví, že to nedělá *jen tak* pro *změnu*, z módy. Naopak: v tom je hořká trest' života. Lidstvo a lidé platí své omyly a nepravosti strašlivě, štěstím, zdravím i krví. Ta skutečnost, již se přizpůsobujeme, bývá nelítostná. Svět není sentimentální! Podívejte se na syfilické děti, vizte, jak potomci pijáků plní blázince, káznice a ústavy pro epileptiky – není-liž to tatáž strašlivá pravda, kterou cítili již mužové Starého zákona a kterou zhustili ve slovech: „Já jsem Bůh silný, horlivý, navštěvující nepravosti otců na synech do třetího i čtvrtého pokolení.“ Na vlastních osudech se přesvědčujeme o závaznosti svých mravních zásad. Jejich jistota je empirická pro minulost; pro budoucnost a pro absolutní platnost musí být podložena vírou.

Tu se táží: není také *heteronomie* v tom, jak nás *vychovává neúprosná nutnost života*? Mravní zákony nejsou krásná fikce, závazná nebo nezávazná podle vkusu. Jsme bití tak dlouho, dokud se nepřizpůsobíme této dia ananké – božské nutnosti. Ale když se přizpůsobíme, a zduchovníme, stoupne o tolikéž naše citlivost a nastane akomodace nová.

Nevím o podstatě této nutnosti nic více, nežli že je a že mi ukládá mravní povinnosti. Zvu ji svým Bohem. Snad se pokusíte vysvětlit tu nutnost – mravní nutnost nějak naturalisticky, fyzikálně, fyziologicky. Předpovídám vám nezdár. Naturalismus a etika se vylučují. Ale aby každý rozuměl, nutno se dobře podívat na to, co vlastně má být vysvětleno. Nejde jen o takové hrubě nápadné skutečnosti jako je např. očividně degenerativní vliv alkoholu nebo pohlavních nemocí, nýbrž ony jemnější, výslovně etické distinkce, které již předpokládají mravní hodnocení. Čirý naturalismus je neschopen vysvětlit, proč by člověk neměl být zvířecí. Degenerovaní hlupáci jsou někdy velmi šťastní a ony nemoci, které nejhůře zasahují ke kořenu života na účet generací dosud nezplozených, nejsou nijak zvlášť bolestné. Velká část průměrných lidí se jich ani zvlášť nehrozí a dělá si z nich vtipy. Rozdíl mezi tím, co je a co má být je vůbec mimo dosah naturalismu – míním naturalismus čistokrevný a důsledný, jenž si odnikud jinud nevypůjčuje normy pro hodnocení. On jedná jen o dané skutečnosti. Ale jakmile řekneme, že něco nemá být, že je to ponižující, nízké, hrozné, ohavné, hříšné, zločinné, nebo naopak povznášející, šlechtné, podivuhodné, dobré, svaté, již tím jsme změřili skutečnost na něčem, co z ní není čerpáno. Pohybujete se při tom po jakési více méně určité škále, stupnici hodnot, z nichž některé – a to ty duševní a duchovní – pokládáte za vyšší a žádoucnější než ty druhé. Máte více méně ideální představy o tom, jaký má být člověk, jaký by byl v mezích vašeho vědění stav společnosti atd. Uznáváte povinnost bojovat za uskutečnění ideálů. To všechno jsou neskutečnosti a mimo dosah jakéhokoliv naturalismu. A přece denně pozorujeme, jak se realizují. Prostředkem k tomu je právě naše hodnocení. Bez toho není činu ani pravdy ani dobra ani pokroku. Co duchem zprvu jen zříme, co existuje jen v představách a s tím charakteristickým přízvukem, že je to něco „být majícího“, to se pak s větším nebo menším zdarem realizuje: je to charakteristický onen přechod z říše ducha do oblasti hmoty, vliv tvořivé imaginace na přítomnou skutečnost.

Vidíme, jak se to s větším nebo menším zdarem provádí v říši vynálezů a pokroků, ve výchově, v politice a státnictví, v oboru mravních činů. Mravní sféra tu není něčím od ostatního odděleným, nýbrž prolíná je všechny: vše, co činíme, je buď dobré nebo špatné. Lidské dobro je zmenšováním zla.

Zde jsme se ocitli u konečné a zásadní otázky. Celá řada moderních myslitelů buduje na tomto faktu, že „být mající“ nemůže být vyčerpáno ze syrové skutečnosti, velmi příkrý dualismus. Nepopíráme hluboké a podstatné pravdy, která je v tom obsažena. Rozdíl mezi skutečností a ideálem nesmí být setřen a právě vysoké napětí mezi obojím je podstatnou podmínkou všeho pokroku. Není to žádná zásluha, brát život „tak, jak je“. Tím by se nikdo neměl chlubit. Realismus v pravém a ušlechtilém smyslu žádá pravdivou a podrobnou *znalost* skutečných poměrů, nikoliv jejich bezvýhradné akceptování. Není naturalismem – ač byl zlomyslně takto zkraslován. Všechn oprávněný odpor proti naturalistickým tendencím 19. století nesmí nás však zavést příliš daleko. Moje stanovisko chce zprostředkovat mezi dualistickou a empiristickou teorií mravnosti. Jistý dualismus tu je a nesmí se přehlížet – viz svrchu. Avšak ačkoliv stále vykračujeme svým duchem z oboru daného, přece jen se učíme z minulosti. Životní moudrost, data lékařská, statistická, historická jsou nám materiálem. Objevujeme v nich jistou, třebaže nesnadno demonstrovatelnou zákonitost. V konkrétnu života je mnoho rozmanitostí a mnohé z toho, v čem my vidíme podporu a ověření svých mravních zásad, bude obratnými dialektiky z tábora nevěřících popřeno. V mravní zásady, v hierarchii hodnot se věří. Ale ne tak zhora. Nejsou jen pouhou tezí, nebo dokonce iluzí a fikcí. Jsou z části dokazatelné. Již ten fakt, že hodnoty duchovní – láska, spravedlnost, vzdělání atd. – se sdělováním množí, místo co by jich dělením ubývalo, jako statků hmotných, již ta síla, kterou jsou nadány a schopny vítězit i po těžkých porážkách a ztrátách fyzických, již to, že jsou nejjistější, staví je vysoko. A to zákonitě: my jsme si toho nevymyslili, a jejich kvalita je nezávislá na našich neumělých důkazech. Mám za to, že toto přesvědčení patří k ideovým podmínkám mravní odpovědnosti a síly: věřit, *důvodně* věřit, že nejdeme za fikcí, nýbrž za konečnými, třeba neznámými cíli, k jejichž vítězství je sice naší pomoci také zapotřebí, ale které jednou zvítězí i bez nás, ba proti nám. *Objektivní založení mravních hodnot je také heteronomním momentem v etice. Čistě autonomní by byl jen iluzionismus.*

Tím skončíme úvahu. Autonomie a heteronomie nejsou takové protiklady, abychom z nich mohli dělat hesla a s pokřikem hodnotit lidi a teorie podle nich. Oboje může zdegenerovat. Neptáme se, jsi-li tvor převahou autonomní, nýbrž čemu sloužíš.